

Тагаева Кулпинай Муродиловна
«МАНАС» ЭПОСУНА ТАРЫХЫЙ БАА БЕРҮҮНҮН УРУНТТУУ УЧУРЛАРЫ
(А.Н. Бернштамдын мисалында)
Тагаева Кулпинай Муродиловна
ОСНОВНЫЕ МОМЕНТЫ ИСТОРИЧЕСКОЙ ОЦЕНКИ ЭПОСА «МАНАС»
(на примере А.Н.Бернштама)
Tagaeva Kulpinai Murodillovna
THE MAIN POINTS OF THE HISTORICAL ASSESSMENT OF THE EPIC "MANAS"
(using the example of A.N. Bernshtam)

УДК. 316

Аннотация. “Манас” эпосуна тарыхый баа берүүнүн урунттуу учурлары аталышындагы илимий макаланын актуалдуулугу катары эпосту изилдөөлөрдүн толук аяктай электиги саналат. Ошондуктан бул теманы илимий коомчулукка алып чыгуудагы негизги максатыбыз, А.Н.Бернштамдын изилдөөлөрүнүн мисалында “Манас” эпосун илимий өңүттө талдоо саналат. Анткени “Манас” эпосу бул дүйнөлүк шедевр, дүйнөлүк деңгээлдеги чыгарма. Ошондуктан, “Манас” эпосун, Манас тарыхын изилдөөгө эмгегин арнаган инсандардын, окумуштуулардын илимдин тарыхындагы ордун коомчулукка сунуштоодогу негизги милдеттердин бири көңүл сыртында калган илимий мүчүлүштүктөргө салым кошуу болуп саналат. Илимий макаланын изилдөө объектиси болуп, “Манас” эпосуна тарыхый баа берүүнүн урунттуу учурлары саналса, негизги предмети болуп, А.Н.Бернштамдын “Манас” эпосун изилдөө багытындагы илимий пикирлерин талдоо эсептелет. Илимий макаланы даярдоодо принципалдуулук, тарыхый объективдүүлүк, системалуулук, ачык-айкындуулук принциптери толук сакталып, илимий иш жазуунун негизги методдору эрежеге ылайык колдонулду. Айрыкча анализ жана синтез, теориялык анализ жасоо, индукция жана дедукция, аналитика, компаративизм, герменевтика, диалектика усулу, жалпылоо усулу, логикалык жыйынтык ыкмалары өз ирээти менен колдонулду. Жыйынтыгында А.Н.Бернштамдын мактоого татыктуу эмгектери анализденип, ал тарабынан сунушталган манас концепциясы, учурда дагы актуалдуу экендиги, келечекте бир катар илимий изилдөөлөр жүргүзүлөөрү белгиленди.

Негизги сөздөр. “Манас” эпосу, А.Н.Бернштам, яглахархан теориясы, руханий маданият, тарыхый баа берүү, аналогия, Б.Солтоноев, М.Ауэзов, тарыхый көрүнүш, хунндар.

Аннотация. Изюминкой исторической оценки эпоса "Манас" является то, что исследования эпоса еще не завершены, как и актуальность научной статьи под названием. Поэтому нашей основной целью при вынесении этой темы в научное сообщество является анализ эпоса "Манас" с научной точки зрения на примере исследований А.Н.Бернштама. Потому что эпос "Манас" - это мировой шедевр, произведение мирового уровня. Поэтому одной из основных задач при представлении общественности места в истории науки личностей, ученых, посвятивших свой труд изучению эпоса "Манас", истории Манаса, является внесение вклада в упущенные из виду научные недостатки. Объектом исследования научной статьи являются основные моменты исторической оценки эпоса "Манас", а основным предметом-анализ научных мнений Бернштама в направлении изучения эпоса "Манас". При подготовке научной статьи в полной мере соблюдались принципы принципиальности, исторической объективности, систематичности, прозрачности, применялись основные принципы написания научной работы. В частности, поочередно использовались методы анализа и синтеза, теоретического анализа, индукции и дедукции, аналитики, компаративизма, герменевтики, диалектики, метода обобщения, логического вывода. В результате были проанализированы заслуживающие похвалы работы А.Н.Бернштама и отмечено, что предложенная им концепция Манаса актуальна и в настоящее время, что в будущем будет проведен ряд научных исследований.

Ключевые слова: Эпос "Манас", А.Н.Бернштама, теория яглахархана, духовная культура, историческая оценка, антология, Б.Солтоноев, М.Ауэзов, историческое явление, хунны.

Annotation. The highlight of the historical assessment of the epic "Manas" is that the research of the epic has not yet been completed, as well as the relevance of the scientific article titled. Therefore, our main goal in bringing this topic to the scientific community is to analyze the epic "Manas" from a scientific point of view using the example of A.N. Bernshtam's research. Because the epic "Manas" is a world masterpiece, a world-class work. Therefore, one of the main tasks in presenting to the public the place in the history of science of personalities, scientists who have devoted their work to the study of the epic "Manas", the history of Manas, is to contribute to the overlooked scientific shortcomings. The object of the research of the scientific article is the main points of the historical assessment of the epic "Manas", and the main subject is the analysis of Bernshtam's scientific opinions in the direction of studying the epic "Manas". When preparing a scientific article, the principles of principle, historical objectivity, systematicity, transparency were fully observed, and the basic principles of writing a scientific work were applied. In particular, the methods of analysis and syndesis, theoretical analysis, induction and deduction, analytics, comparativism, hermeneutics, dialectics, generalization method, logical inference were used alternately. As a result, the commendable works of A.N. Bernshtam were analyzed and it was noted that the concept of Manas proposed by him is relevant at the present time, and that a number of scientific studies will be conducted in the future.

Key words. Epic "Manas", A.N. Bernshtam, theory of yaglakhar khan, spiritual culture, historical assessment, anthology, B. Soltonoev, M. Auezov, historical phenomenon, Huns.

Киришүү. Ааламдашуу жараянына тушуккан өлкөлөрдүн жашоосунда бир катар өзгөрүүлөр болууда. Айрыкча, демократия өлкөсүнө айланган кыргыз коомунда, батыштын таасирлерин өтө сиңирүү, башка өлкөлөрдүн идеологиясына сугарылуу, башка өлкөнүн саясатын колдоо, интолеранттуулук сыяктуу көрүнүштөр да жок эмес. Башка сөз менен айтканда ар бир улуттун өзүнө гана тиешелүү баалуулуктарын ааламдашуу жараяны оп тартып, жалмап бараткандыгы да жашыруун эмес. Кыргыз элинин дүйнөлүк шедеври болуп саналган "Манас" эпосу дагы ааламдашуунун алкымына кептелип, кээде негативдүү көрүнүштөрдү баштан кечирип, кээде баркталып турган учуру десем жаңылбайм. "Манас" эпосунун баалуулугун сактап калуу үчүн илимдин бардык тармактары өз багытында илимий анализден өткөрүп, анын ар бир сабын талдоодон өткөрүп келишет. Албетте бул аракетти өтө жакшы жетишкендиктердин бири катары баалоого болот. Ал эми "Манас" эпосуна тарыхый баа берүүнүн урунттуу учурларын илимий талдоодон өткөрүүдөгү негизги максат, эпостун көңүл сыртында калган жактарын иликтеп, илимге кийирүү болуп саналат.

Материалдар жана изилдөө методдору. "Манас" эпосуна тарыхый баа берүүнүн урунттуу учурларын сунуштаган бул илимий макалада Ата Мекендик жана чет өлкөлүк теориялык эмгектер, илимий пикирлер, баяндамалар, илимий-популярдуу китептер, көркөм стилдеги китептер, эпостун варианттары анализдөөдөн өткөрүлгөндүктөн, натыйжада жыйынтыктуу пикирлер келип чыкты. "Манас" эпосунун илимий өнүттө чечмелениши илимий чөйрөнүн уникалдуу идеяларынан көз каранды. Ошондуктан эпосту изилдөөгө бир катар илимий усулдарды пайдалануу максатты ишке ашырууга жакындан жардам берет. "Манас" эпосун изилдөөдө гуманизм принциптерине таянууга болот, ал эми аны жеткирүү ыкмасы болуп, герменевтика пайдаланылат. Андан сырткары тарыхый салыштыруу ыкмасын туура колдонуу маселени жыйынтыктуу ишке ашырат. Жыйынтыгында логикалык бүтүм ыкмасы менен тыянактарды алууга жана корутундулоого болот.

Тыянактар жана талкуулар. Жогоруда белгилеп өткөндөй, "Манас" эпосуна тарыхый баа берүүнүн урунттуу учурларын илимий чөйрөгө сунуштоодогу негизги максат А.Н.Бернштамдын иликтөөлөрүнүн натыйжасындагы жыйынтыктарды жарыялоо болуп саналат. Анткени, А.Н.Бернштам Манасты изилдөөгө өзгөчө көңүл бөлүп, алгачкы изилдөөчүлөрдүн бири болгон. Тарыхчылардын пикирине ылайык, А.Н.Бернштам кыргыз

элинин келип чыгуусун изилдөөдө Манасты тарыхый булак катары колдонгон. Анын изилдөөлөрүндөгү көпчүлүккө белгилүү болгон өзгөчөлүк Яглахар хан концепциясы.

Тарых барактарында “Манас” эпосун изилдөөчүлөрдүн арасында биринчи кыргыз тарыхчысы Белек Солтоноевдин ысымы да кездешээрин белгилей кеткен автор: “Б.Солтоноев эпостун тамырын бир нече окуялар менен байланыштырат. Биринчиси – хунндардын басып алуу мезгили, экинчиси – хунндардын мамлекетинин ыдырашы, үчүнчүсү – түрк-огуздардын үстөмдүгү. Төртүнчүсү – араб же Караханийлер каганаты, бешинчи доору – кыргыз залкарларынын доору жана алтынчы доору кара-кытайлар басып алган мезгил жана Тимур доору деп, А.Н.Бернштам Б.Солтоноевдин чыгармаларын колдонгон болсо керек” [1] – деген пикирин айтат.

А.Н.Бернштамдын өмүр таржымалына саресеп салсак, өз доорунун ири окумуштууларынын бири катары белгиленип, өтө көп илимий эмгектери менен белгилүү болгон. Белгилей кетсек, бир катар археологиялык казууларды, нумизматикалык изилдөөлөрдү, социологиялык анализдөөлөрдү, байыркы жазмаларды чечмелөөлөрдү, эпиграфиялык табылгаларды талдоолорду ишке ашырган [2]. Айрыкча Кыргызстандын тарыхын тактоого чоң салым кошкон. Мисалы “Байыркы Кыргызстандын маданияты” [3.1-25] деген аталыштагы эмгеги да биз сөз кылып жаткан руханий баалуулуктардын тарыхынан кабар берип турат. Демек, А.Н.Бернштам бир катар олуттуу изилдөөлөрдү ишке ашыргандыктан, анын эмгектерин колдонуу, талдоо жаатындагы аракеттердин саны да арбын экендигин белгилей кетейин. А.Н.Бернштамдын илимий божомолдору, теориялары башка иликтөөчүлөр менен шайкеш келген учурлары жана кайчылаш көз караштары көп эле кездешет. Айрыкча Манасты изилдөө жаатын мисалга алууга болот.

Жогоруда белгиленип өткөн автордун пикирине ылайык: “М.Ауэзов жана А.Н.Бернштам Манастын атын чечмелөөдө эпос манихей менен байланыштуу жана 840-жылдан эрте эмес калыптанган деп эсептешкен. О.К.Караев, И.Б.Молдобаев и Р.Сарыпбеков, А.Х.Маргулана жана башкалар А.Н.Бернштам тарабынан датаны колдошкондугу” [1] баса белгиленет.

Илимий айдында А.Н.Бернштамдын тыянактарына каршы пикирде же сын көз караш менен карагандары да жок эмес. Мисалы, кыргыздардын эпикалык чыгармаларын изилдөөчүлөрдүн бири И.Б.Молдобаев А.Н.Бернштам ири окумуштуулардын сап башында экендигин, эмгектери баалуу экендигин, ошентсе да “Манас” эпосун идеалдаштырууга жол бергенин жазат [4.6].

Ал эми А.Н.Бернштам болсо: “”Манас” баатырдык эпосу өзүнүн эң байыркы бөлүгүндө кыргыз элинин чыныгы тарыхын чагылдыруу болуп саналат...” [7.5] – деп Манас тарыхын кыргыз тарыхына тутумдаштырууга аракет жасаган десек жаңылбайбыз.

Кандай гана сын пикирлер айтылбасын А.Н.Бернштам кыргыз элинин руханий мурасы болгон “Манас” эпосун түпкүлүктүү элдин келип чыгуу тарыхы менен тутумдаш караган. Окумуштуулардын пикирине ылайык, ал эпостун маалыматтарын түпкүлүктүү элибиздин тарыхы, археологиясы, этнографиясы менен байланыштыруу аракетин жасагандыгы ачык байкалаарына, бул бир жагынан А.Н.Бернштамдын кеңири масштабдуу ишмердүүлүгү жөнүндө, экинчи жагынан, советтик Кыргызстанда тарыхый жана археологиялык илимдин калыптануу мезгили тууралуу айтып тургандыгына [5.5-9] маани берилген.

А.Н.Бернштамдын эмгектерине кызыгуучулардын бири катары Р.З.Кыдыртаеваны айтууга болот. Ал “Манас” эпосундагы А.Н.Бернштам тарабынан жазылган хунндар тууралуу фактылардын кокустук эместигине ынанат [6.99]. Бирок, кээ бир окумуштуулардын (Е.Малов, С.Кляшторный ж.б.) кайчы пикирлери А.Н.Бернштамдын яглахархан теориясын жокко чыгарган учурлары да кездешет [1].

Ошентсе да А.Н.Бернштам “Манас” эпосун тарых барактарына киргизди, манас темасынын алкагындагы полемикага шарт түзүп берди, тарыхтагы так эместиктерге далилдерди кошумчалады. “Манас” эпосу кыргыз элинин энциклопедиясы деген аныктамага чоң салым кошту. Манастагы окуялардын сүрөттөлүшүнүн өзү тарыхый окуялардын, тарыхый жараяндын жүрүшүнөн кабар берип турган. Ошондуктан А.Н.Бернштам аны тарыхый булак катары пайдаланып, өзүнүн изилдөөлөрүн жүргүзгөн.

Анын изилдөөлөрүндөгү кээ бир так эместиктер ошол доордогу тарыхый табылгалардын, маалыматтардын болбогондугунан, сакталбай калгандыгынан кабар берип турат десек болот.

Корутунду. Жыйынтыктап айтканда, “Манас” эпосу бул түпкүлүктүү кыргыз элинин тагдыры, тарыхы жана энциклопедиясы. Эпосту изилдөө маселеси бүгүнкү күнгө чейин өзүнүн актуалдуулугун жоготпой келет. Аны изилдөөгө келечекте дагы канчалаган илимий эмгектер арналып, күч аракеттер жумшалат. Биздин да аракетибиз “Манас” эпосун изилдөөчүлөрдүн бири А.Н.Бернштамдын эмгектерин илимий коомчулукка жеткирүү максатында болду. Анын алкагында А.Н.Бернштамдын өмүр таржымалына, илимий, тарыхый эмгектерине саресеп салынды. Ал тарабынан сунушталган яглагархан теориясына маани берилди. Илимий өнүгтөгү талаш-тартыштарга, кайчы пикирлерге карабастан, А.Н.Бернштам кыргыз элинин көлөмдүү эпосу “Манасты” дүйнөлүк маданияттын үлгүсү экенин, келечекте илимдин бардык тармактарынын кызыгуусун жаратаарын, дүйнөлүк мааниге ээ чыгарма экендигин өз кезегинде белгилей алган окумуштуулардын бири экендигин айта кетели. Өз учурунда А.Н.Бернштам тарабынан сунушталган “Манас” концепциясы илимийлүүлүгү менен өзгөчөлөнүп, андан бери канча убакыт өтсө дагы манас темасы илимий изилдөө өнүгүнөн түшпөй, өз актуалдуулугун жоготпой келет. Ошондуктан “Манас” эпосун тарыхый өнүгтө изилдөөчүлөрдүн бири катары А.Н.Бернштамдын тарыхтагы, илимдеги орду өтө чоң.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР:

1. <https://expeducation.ru/ru/article/view?id=12078>
2. <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
3. Бернштам А.Н. Культура древнего Кыргызстана. – Фрунзе, 1942. – С. 25.
4. Доолатбек кызы Марям Гипотеза А.Н.Бернштама о происхождении и развитии эпоса «Манас». – Бишкек, 2025. – С.20.
5. Жантелеева Н.Г. МАНАС В ИССЛЕДОВАНИЯХ А.Н. БЕРНШТАМА // Международный журнал экспериментального образования. – 2022. – № 3. – С. 5-9.
6. URL: <https://expeducation.ru/ru/article/view?id=12078> (дата обращения: 11.10.2024).
7. А.Н. Бернштам. Эпоха возникновения великого киргизского героического эпоса «Манас». Фрунзе 1946. С. 5.